



ONDOKUZ MAYIS  
ÜNİVERSİTESİ  
İLÂHİYAT FAKÜLTESİ



SAMSUN  
İLİM YAYMA VE EĞİTİM  
VAKFI

# HADİS'İN DÜNÜ- BUGÜNÜ VE GELECEĞİ SEMPOZYUMU

(14-15 EKİM 1993)

SAMSUN  
1993

# METİN TENKİDİ VE MÜŞKİL HADİSLER

Yrd. Doç. Dr. İbrahim BAYRAKTAR

## I- METİN TENKİDİ

### A- Sünnet

Bilindiği gibi İslam'ın birinci derecede kaynağı Kur'an-ı Kerim'dir. O, Hz. Peygamber (S.A.S.)e vahiy yoluyla nâzil olmuş, matlûv muciz bir kitab'dır. Nüzûlünü müteakip sahifelere yazılmış ve bize kadar mütevâtir olarak gelmiştir (1).

İslâm'ın ikinci derecedeki kaynağı da "Sünnet"tir. "Sünnet" lugatta, sıret, yüz, yol, istikâmet, âdet ve huy manalarına gelir (2). Hz. Peygamber (s.a.v.)'in gelişiyle yeni mânâlar kazanan yedinci asrın Arapça kelimeleri gibi, sünnet kelimesi de doğru, yüce bir hayat yolunun adı olmuştur. Bu hayat Hz. Peygamber (s.a.v.)'in hayatıdır.

Daha sonraları sünnet, çeşitli meslek erbâbının verdikleri ıstılâhî manalarla zenginleşmiştir. Mesela Fıkıh ulemâsı ona, nâfile ibâdet manasını vermiştir. Usûl ulemâsı da onu, Şeri'atın bir delili olarak ele almış ve Hz. Peygamber'in bilhassa söz, fiil ve takririne tahsis etmiştir (3). Muhaddisler ise, Hz. Peygamber'in "Cihânşümûl Risâleti'ni, " Nümûne-i İmtisâl yönünü ve onlara ait haberlerin tesbitini mevzu etmişlerdir. Bunun sonucu olarak Sünnet, Hz. Peygamber tarafından tatbik edilip râviler vasıtasıyla nakledilen haberlerin tümüne denmiş ve sonra gelenler (463 H. Tarihinden sonra) onu hadisle eş manalı olarak kullanmışlardır.

Hulâsa, Hz. Peygamber'in Allah'ın emirlerine uygun olarak yaptığı her iş, seçip yaşadığı hayat, gittiği yoluna sünnet (4) denmiş ve onunla İslâmın hayata tatbiki temin edilmiştir (5).

Sünnet'in Hz. Peygamber'den sudûründen itibaren- bir kısmı müstesna-ekseriyeti yazılmamış ise de, Hz. Peygamber'i canlarından çok seven Ashâbı onun davranışlarını izlemiş, tesbit etmiş, müzâkere ederek ezberlemiş, örnek almış, sonra da yazarak muhafaza etmişlerdir.

(1) İbn Melek, Şerhu'l-Menar ,s. 7-8, İstanbul Ofset ,t.siz

(2) İbn Manzûr, Lişânul'l-Arab, XIII, 221-226, Beyrut 1968

(3) el-Âmidî, el İhkâm Fi Usûli'l- Ahkâm I, 156, Kahire 1966

(4) Çakan İsmail Lütfi Hz. Peygamber ve Aile Hayatı, s113-125, İstanbul, 1989

(5) Bu sebeple olsa gerek, el-Buhârî İslâmın bütün esaslarını işlediği eserine önce el-Câmi' ismini vermiş sonra da bunun, Resûlullâh'ın işlerinden, sünnetinden özetlediğini açıklamıştır (el-Aynü Umde, I,5 Beyrut t. siz)

Bilâhare çeşitli sebeplerle Hz. Peygamber'in ümmeti üzerindeki tesirini istismar edenler çıkmış ve bunun sonucu olarak da, mevzû (uydurma) dediğimiz haberler, sahihlerin arasına karıştırılmıştır.

### **B- Tenkidin Önemi :**

Doğruyu eğriden, sahihi sakimden ayırdetmek için (1), İslâm ulemâsı çeşitli ve orijinal ayıklama metodları edinmişlerdir. Bu metodlar başlıca cerh-ta'dil kaideleri, kesin ilim ifade eden akli ve dini deliller ve diğer bir takım esaslardır (2).

Cerh ve ta'dil ilmi sayesinde hadis rivâyet eden kişilerin sika (güvenilir) olup olmadıkları tesbit edilmiş, cerhedilen râvi sebebiyle bazen hadisin tümü zayıf sayılmış ise de, uygulamada her zaman senedin zayıflığının metnin zayıflığını gerektirmesi mutlak manada bir kâide telakki edilmemiştir. Nitekim İbnu's-Salâh, Zayıf senedli bir hadis gördüğü zaman, bu hadis bu senedle zayıftır, demelisin; yoksa metni de, mutlaka zayıftır, demen doğru değildir. Zira o metnin başka sahih bir senedle nakledilmiş olabilmesi ihtimal dahilindedir. Dolayısıyla da, ikinci senedle hadis sahih olarak alınabilir (3) demiştir.

İslâm ulemâsı, senedin incelenmesine ağırlık vermekle beraber, metnin araştırılmasını da, ihmal etmemiştir. Meselâ sahih hadisin şartlarından birisi de hadis metninin "ŞAZ" olmamasıdır, denmiştir. Şaz; sika bir râvinin yine kendisi gibi sika râvilere muhalif olarak rivâyet ettiği hadis demektir. Muhâlefet ve muvafakât ancak mezkûr râvilerin metinlerini mukayese etmekle bilinebilir (4). Bu mukayese de metin tenkidinden başka bir şey değildir. Ayrıca Hadis Usulu kitaplarında yer alan Muallal, müdrec, maklub, muztarib hadislerin zayıflıkları çok kere metinlerinden dolayı hasıl olmuştur. Bazı müsteşriklerin, müslümanlar metin tenkidine yer vermemişlerdir şeklindeki sözlerinin asılsız olduğu böylece de anlaşmış oldu (5).

### **C- Tenkidin Mahiyeti:**

Senedin sahihliği Cerh, Tadil ilmi muvâcehesinde tesbit edildiği gibi, metnin sahihliği de Metin Tenkid'i prensipleri, ölçülerine vurularak tesbit edilebilir.

(1) Hatiboğlu, M.S. Hz. Aişe'nin Hadis Tenkitçiliği, Ankara Üni. İlahiyat Fak. Cum. 50. yılı c. XIX 1973, Ank. Ayrı Basım

(2) el-Kâsimî, Kavâidu't-Tahdis s. 209-210 Beyrut 1982

(3) İbnu's-Salâh, Ulümü'l-Hadis s. 92-93 Halep 1966

(4) el-Âzamî m.M., Menhecü'n-Nakd, s. 83 Riyâd 1982

(5) el-Cezâiri, Tevcihü'n-Nazar s. 252-256 Beyrut t. sız

Biz bu ölçüleri başlıca, ilmî ölçü, pratik ölçü olmak üzere iki kısma ayırdık. Ele alınan bir hadis metni, eğer akıl ve onun grubunda mütala edilen verilere muhalif görülüyorsa, o metni mezkûr ölçülere göre değerlendirmek gerekir. Bu ameliyei mevzu eden bir tarifte Metin Tenkidi, "Akıl prensipleri, ilgili yerlerde Tarih, Coğrafya ve Müsbet İlimlerin kaide ve verileri ölçüsüne vurulması..." (1) şeklinde tarif edilir. Bu tenkidle hadisin sahîh ve mevzu olması tesbit edilmiş olur. Bu arada hadisin kapalılığını temin eden hususlar varsa izah edilerek mevzu olma ihtimali giderilmiş olur.

Eğer hadisin metni, hadis usûlü kaidelerine muhalif bulunuyorsa, bu açıdan yapılan tenkid ameliyesi şöyle tarif edilir. Tenkid "Sahîh hadisi, zayıfından ayırmak ve râvilere sika ve cerh hükmünü vermektir" (2). Yine bu ölçünün de belli durumlarında, hadisten vaz' ihtimali kaldırılmış olur. Şimdi kısaca ölçülerden bahsedelim:

#### 1- İlmî Ölçüler:

##### a) Dinî Esaslar:

##### Kur'an-ı Kerim:

Kur'an İslamî ilimlerin temel kaynağıdır. Onun sübûtunda ihtilaf yoksa da delâletinde vardır. Bir kere Kur'an'ın âyetlerinde manaları açık (muhkem) olanları olduğu gibi, ihtimalli (müteşâbih) olanları da vardır. Gerçi muhkemler ışık tutsa da, müteşâbihlerin manasında ihtilaf edilmiştir. (3).

Kur'an âyetlerinin hadisle olan münasebetine gelince o, üçe ayrılır. Hadis, Kur'an'ın aynı konudaki açık âyetlerini tekid, mücmel âyetlerini de tafsil eder. Veya yeni bir hüküm getirir. Tekid ve tafsil etmede ihtilaf yoksa da, sünnetin yeni bir hüküm ortaya koyup koymayacağı ihtilaftan kurtulmamıştır (4).

Ayetler ölçü yapılırken bu durumlar gözönünde tutulmalıdır. Sünnetin âyete muhalif olması onun kesin olarak mevzu olduğunu göstermezse de mevzu olabileceğine işaret sayılmıştır. Bu durumda acele

(1) Karaman, Hayrettin, Hadis Usûlü s. 82 İst., 1976

(2) el-Âzamî m.M., Menhecü'n-Nakd, s.5

(3) eş-Şâtübî, el-Muvafekât IV, 9 Beyrut t.sız

(4) eş-Şâfii, er-Risâle s. 51-52 Mısır 1969

etmeyip araştırma yaparak bir karara varmak ihtiyata daha muvafıktır (1).

b) Sahih Sünnet:

Bir kısım ulemâ mütevâtir sünneti ölçü alırken bazıları onun sadece sahih olmasını kâfi görmüşlerdir.

Hadis, sahih bir hadise muhalif olursa, orada "Muhtelifu'l-Hadis" ölçülerine göre hareket edip değerlendirme yapmak lazımdır. Şayet bir hadisin lafzında bir kapalılık (ışkal) varsa müşkilü'l-hadis" prensiplerine göre hareket etmek gerekir (2).

c) İcmâ:

Aslında İcmâ ile hadisler taarruz etmez. Ancak icmânın dayandığı sahih bir hadis varsa o takdirde mezkûr hadisle taarruz edebilir. Bu yerde de, muhtelifu'l-Hadis prensiplerine göre hareket etmek gerekir. Ayrıca icma'nın bir hadisi tahsis ve takyid etmediğini de kaydetmeliyiz (3).

d) Kıyas:

Kıyâs, şer'i bir delil ise de, hükmü isbat değil, izhâr eder. Kıyas, sarih bir nas olduğu yerde geçerli değildir. Nitekim, Ebu Hanife, namazda kahkahanın abdesti bozduğunu ifade eden mürsel hadisi, kıyasa tercih etmiştir. Yani Ebû Hanife'nin kıyas yapan bir alim olduğu meşhur ise de, burada vahid haberi kıyasa tercih etmiştir (4).

e) Âyet ve Hadislerden Alınan Prensipler:

Fukâhâ âyet ve hadislerden alarak çeşitli konularda kaide-i külliye şeklinde prensipler vücuda getirmişlerdir. Fıkıhla ilgili 99 madde meşhur olmuştur. Bunlar önemlerine binaen Mecelle-i Ahkâm-i Adliyye'nin dibacesine yazılmıştır. bu konuda daha başka çalışmalar da yapılmıştır. Kelâm sahasında da kaide-i külliyye şeklinde prensipler edinilmiştir. Mesela el-

(1) Yusuf el-Kardavi, Sünneti Anlamada Yeni Yöntem s.109 (trc. Bünyamin Erul) ist. 1991

(2) Daha fazla Bilgi için bak. Çakan İ.L.a.g.e. İst.1981; İbn Furek Müskilü'l-Hadis Beyrut 1985

(3) Bak Çakan İ.L.ag.e. s.152-154

(4) Çakan İ. Lütüfi a.g.e. s. 155

İsferâyini (ö.461/1078) Ehl-i Sünnetin esaslarını 47 madde olarak tertip etmiştir (1).

Kaide-i Külliyye tarzındaki bu prensipler umumi kaideler olarak görülüyorsa da, bunların istisna edilen tarafları vardır. Kaideler, fer'i meseleleri kolayca elde etmek ve ezberde tutmak için meydana getirilmiştir. Her ne kadar, âyet ve hadislere istinâd etseler de vahiy bir metin sayılmazlar. Manaları açık naslara muhalefetleri, tercihleri sözkonusu değildir. Kendileriyle sabit ahkam, aslında onların da, dayandığı dini naslara aittir.

Umûmî kaidelere, (ahkama ait olsun, ahlaka ait olsun) muhâlif hadislerin muhalefetleri, mevzû alâmeti sayılsa da, her yerde ve her zaman geçerli olur denemez (2).

f) Gaye ve Hikmet:

Kur'an-ı Kerim ve Hadis-i Nebevi'nin getirdiği gerçek saadet, gâye ve hikmet başlıca üçe ayrılır.

a- Ferdi, ahlak bakımından yetiştirip olgunlaştırmak, Bütün ibadetlerde bu özellik vardır.

b- İctimâî adâleti gerçekleştirmek,

c- Maslahatı korumaktır. Hayra imkan veren şeyler manasına gelen Maslahât beş şeyle muhafaza edilir. Can, akıl, nesil, ve mal'dır (3). Allah'ın bildirdiği her şer'i hüküm de bir maslahat vardır. Ancak bu maslahat şer'i hükümleri bağlar mı? Bu soruya cevap verenler üç gruba ayrılmıştır:

a-) Şer'i hükümlerin maslahata bağlı olmadığını söyleyenler. Eş'ârî ve Zâhiri'ler gibi.

b-) Maslahat hükümler için bir illet olabilir. Yani hüküm için bir emare teşkil edebilir. Fakat, "O yaptıklarından sorulmaz..." (Kur'an el-Enbiyâ, 23) âyetine binaen bir itiraz vaki olmaması için Allah'ın mutlaka hükümlerinde maslahatı gözetmesi gerekmez, şeklindeki görüşe sahip olanlar vardır., Bazı Hanefiler ve Şafi'iler gibi.

c-) Maslahatı illet sayanlar. Mutezile, Mâtüridi, Maliki ve bazı şiiler gibi (4)

(1) Bayraktar İbrahim Hadis İlmi ve Kelâm (Bak Edebi ve İlmi açıdan Hadis-i Nebevi İkinci kitap) İzmir 1993, Atatürk ü. İlahiyat Fak. Der. s.235 Erz. 1991

(2) Muhammed Beşir el-Ezheri Tâhîrû'l-Müslimin s.18 Beyrut 1985

(3) Ebu Zehra a.g.e.s.311-324

(4) Ebu Zehra a.g.e.s. 316

Bu konularla ilgili olarak naslardan kıyas yapılarak hüküm alındığı yerde hikmet, sebep (illet) gibi, hükmün asıldan, "Fer'e" geçmesini temin eder diyenler vardır, İbn Kayyım gibi (5). Ancak ulemânın çoğunluğu hükümlerin hikmete değil illete istinad ettiğini beyan etmişlerdir (6).

## 2- Akıl ve Onun Grubuna Girenler:

### a) Akıl:

Hadislerin sahihini sakiminden ayırmak için ölçü olacak akıl, akli selimdir. Yoksa hissiyâtına mağlup olmuş bir kişinin aklının ilim ifade etme hususunda bir değeri yoktur.

Aslında akıl başlı başına bir delil sayılmaz ve aklen de hüküm verilmez. Eşyanın hüsnünü, kubhunu bilmek için akıl yine yeterli bulunmamıştır. (1) Gerçi akıl hadis ıstıslahları ilminde çokca kullanılmıştır. Mesela Semâ sırasında râvinin mümeyyiz, zâbit, duyduğunu anlayan bir kişi olmalıdır. Yine râvi de başkasına rivâyet ettiği zaman aynı şartlar aranır. el-Hatib el-Bağdâdi hadisleri, sahih oldukları bilinenler, sahih olmadıkları bilinenler ve durumları belli olmayanlar olmak üzere üç kısma ayırmıştır. Birincinin bilinmesi akıl ile olur. Aklın veya o konudaki nasların onun sahih olduğunu ortaya koyması, Dini naslardan Kur'an, mütevatir sünnet, icma ve ammenin makbul telakki edip gereğiyle amel etmesi ile de, sahihliği bilinir. Sahih olmamaları da, yine az önce naklettiğimiz esaslarla bilinmektedir (2). Üçüncüsünün durumu ise, bir netice elde edinceye kadar araştırmakla ve inkar etmeyip beklemekle bilinir demiştir.

Yine, O, aklın hükmüne muhalif haber-i vahid kabul edilmez (3), diyerek aklın önemini koymuştur.

Akla aykırı görülen hadislerin sadece mütevâtirleri tevil edilir (4) dendiği gibi sahih olup akla muhalif olan her hadisi izah için yapılacak ilk şey onu güzelce tevil etmektir (5) de denmiştir.

(5) Şener A. Kıyas, İstihsan, istislah s. 102-107 k. 1971

(6) Ebu Zehra a.g.e. s. 215

(1) el-Cürçânî şerhu'l-Mevâkıf II, 393-400 İst. el-Matbaatü'l-Âmire, 1292 H.

(2) el-Hatib el-Bağdâdi el Kifâye s. 32-33 Beyrut 1986

(3) el-Hatib a.g.e, s. 472

(4) Polat Salahattin Hadiste Metin Tenkidi III, 90 Erciyes Üni. İlahiyat Fak. Dergisi Sayı, 8, Kayseri 1992

(5) Polat Salahattin a.g.e s. 92

## b) Sağlam Duyular:

Aklın verilerinin grubunda telakki edilip kesim ilim ifade eden sebeplerden birisi de duyulardır. Ancak duyuların kapasitesi belirli olduğu için kendileriyle elde edilecek ilimlerde sınırlıdır. Ayrıca duyuların yanılma durumları da vardır. bütün bunlara rağmen duyuların yanlış olarak ortaya koyduğu ilimlerin doğrusunu elde etmek mümkündür. Bu imkan duyuların verdiği ilimlerin doğrusunu bulmak için denemeler tekrar edilerek sonunda gerçek bulunur. Aslında elde ettiğimiz bütün ilimler duyularımızla bize ulaştırılır. Aklî ilimlerde yine aklî ilimler, göz, kulak vs. gibi duyuların yardımıyla intikal ettiriliyor. (1)

## c) Müsbet İlimler:

Müsbet ilmin ortaya koyduğu bilgiler, kesinlik ve doğruluk hususunda şüphe götürmez bir dereceye ulaşmış sonra da dini bir nasla tezat etmiş olursa o zaman gerekli şartlar bulunduğu takdirde nassın teviline gidilmelidir.

Fakat faraziyelere, zanni galibe dayanan bilgilere kesin gözüyle bakılmamalıdır (2).

## 3) Terğib, Terhib ve Mantikî Ölçüler:

### a) Terğib ve Terhib:

Bazı ibadetleri ve vazifeleri yapmağa teşvik gayesiyle yapılacak işin sonunda elde edilecek iyilik ve sevabdan söz edilir. Günahlardan sakındırmak için de, yapılan günahın akabinde uğranılacak maddi ve manevi zarardan bahiste bulunulur. Bazı hadislerde az iyiliğe çok fazla sevap veya az bir kötülüğe büyük cezaların verileceği anlatılır. Mübalağa yapılır. Mübalağalar, mevzu olma alâmeti olabilirse de, Allah'ın lütfunun çokluğunu, cezasının şiddetli bulunduğunu unutmamak lazımdır (3). Bu durumları tabiatta görebiliriz. Meselâ bitkilerden bire onbin hatta Haşhaş'ın binlerce tohum olduğu gibi, ibadetlerde sevabı bol bir zamanda yapılırsa çok çok sevab elde edilmesine imkan verir. Bu sebeple Mevzû hadislerde görülen mübalağa ile Allâh'ın lutfunun çokluğunu haber veren hadislerin arasını ayırmak zor bir iştir.

(1) Yüksel Emrullâh Âmidi'de Bilgi Teorisi s. 95 İst. 1991

(2) Bulac Ali İlim Sanat Dergisi s., 94 İST Haziran 1986

(3) ed-Dehlevi Hüccetullah I,113 Beyrut t.siz



Bununla beraber böyle sıkıntılı bir durumda sened tenkidine baş vurma ve değerlendirmede onu da gözönünde tutmak daha ihtiyatlı bir yol olsa gerektir.

#### b) Mantikî ölçü:

Bu bilgi, ancak sağlam aklın teşkil edeceği mukaddimelerin oluşmasıyla meydana gelir. Doğruluğu bilinen bu bilgiler ilmi bir ölçü olabilir.

Bazı açılardan mantiki görünmeyen şeylerin zaman ve zeminleri değiştiğinde mantıklı tarafları ortaya çıkmaktadır.

Mantık yürütmenin sonucunda elde edilen bir bilginin bir hadisi takyid veya tashih ettiğine vâkıf olamadık. Ancak açıkca mantikî bir düşünceye muhalif olan bir nassın tefsir ve tevil edildiği bilinmektedir.

#### 4) Tarihi Gerçekler:

Sahih tarih, sahih rical tarihleri cerh ve tadil kitaplarındaki bilgiler tenkid için bir ölçü olarak kullanılmıştır. Yahudilerin, Hayber'in cizyelerini vermemek için tanzim ettikleri af belgesinin sahte olduğunu, el-Hatib el-Bağdâdî tarih ölçüsünü kullanarak isbat etmiştir. Bu konularda kullanılan tarih delili gerçek bilgilere dayanmaktadır. Mezkûr Hayber hurmalıklarıyla ilgili belgeyi, müslüman olmadan önce Muâviye'nin öldükten iki yıl sonra da Said b. Muâz'ın imzalamış olmaları tarihî hakikatlara muhaliftir (2).

#### 5) Hadislerin Edebi Hususiyetlere Sahip Olmaları:

Hz. Peygamber, fesahat ve belağata sahip bir kişi olup bütün sözlerinde gayri fasih bir şey yoktur. Ancak O'nun hadislerinin hepsininin lafızları onun değildir. Zira fiil ve takrirlere ait haberleri, Ashabı anlatmıştır. Lafızları da onlara aittir. Ayrıca ilk zamanlar, mânen rivayet caiz olduğu için Hz. Peygamber'in ağzından çıkan sözlerinin de gayri fasih lafızlarla ifade edilmesi mümkündür. Mânâ doğru ise böyle hadislere de mevzu denmez (3).

(1) İbn Arrak, Tenzihu's-Şeri'a s. 9-10 Mısır 1378

(2) M. Accac el-Hatib a.g.e s.48

(3) Bayraktar İbrahim, Müşkil ve Müteşabih Hadisler İkinci Kitap s. 67-141 (Edebi ve İlmi Açından Hadis-i Nebevi) İzmir 1993

## E- Tenkidde Pratik Ölçüler

Pratik ölçüden maksat uzun boylu araştırma yapmadan hadislerin sahihliğini bize tanıtan ölçülerdir.

a) Hadislerin el-Buharî ve Müslim'in sahihlerinde bulunmaları (1).

b) Hadis metinlerinde bir aydınlığın, güzelliğin olması, sıhhatın, bir karanlığın, kusurun olması da mevzu olmanın bir işareti sayılmıştır (2).

c) Hadisin güvenilir kelâm ve fıkıh kitaplarında yer alıp umûmun kabûlüne mazhar olması da sahihliğini belirten bir alamettir (3).

d) Hadis mecmualarının sıhhat tabakalarına göre değerlendirilmesi:

ed-Dehlevi ve İbn Hazm gibi âlimlerin hadis mecmualarını sahihlikleri itibarıyla tabakalara ayırdıkları bilinmektedir. Onlardan meselâ birinci ikinci tabaka da bulunanların hadisleri ekseriyetle ve pratik olarak sahih kabul edilir. Yoksa bütün o iki tabakadaki kitapların hadislerinin hepsi sahihtir demek değildir.

## İKİNCİ KISIM

### I- MÜŞKİL HADİSLER

#### A- İşkâlin Mâhiyeti:

Müşkil kelimesinin sülâsî mastarı şekildir. Şekil, lügatte, eş, benzer (4) kapalı bag. vb. (5) manalara gelir. Bundan türetilen müşkil kelimesi, .başkasının şekline giren ve ona benzeyen ve dolayısıyla birbirine benzeyen şeylere denmiş, sonra manası kapalı her şey için kullanılmıştır.

Kelime İslami ilimlerin hemen hepsinde kullanılmıştır. Kur'an lafızlarında zahiri de olsa görülen kapalı manaların izahı için İbn Kuteybe (ö. 270/883) Tevilü Müşkili'l-Kur'an adlı eserini yazmıştır. Ancak o eserine ihtilaf ilmüne giren meseleleri de almıştır.

Hadisci ve Kelâmcı bir âlim olan İbn Furek (Ö. 406/1014).

(1) Bayraktar İbrahim Hadis İlmî ve Kelâm, Atatürk'ün İlâhiyat Fak. Dergisi sayı 10 Erz. 1991

(2) İbn Arrâk Tenzihu's-Şeria a.s. 9-10

(3) M. Accac el-Hatib a.g.e s. 242

(4) İbn Manzur a.g.e. XI, 356-360

(5) Asımefendi Kamuş Tercümesi III, 1831 İst. 1305 H.

Müşkilü'l-Hadis ve Beyânuh" adlı eserine Allah'ı mahlukata benzeten haber-i sıfatlarla ilgili 70'den fazla hadis-i şerifi almış ve onların tevillerini yapmıştır.

Usulul-Fıkıh'da da müşkil, manası kapalı olup kapalılığının giderilmesi mümkün olan kelimelere denmiştir.

Bu arada müşkil tabiriyle az farklı manalarda kullanılan "müteşabih" tabirini de zikretmekte fayda mülahaza ediyoruz. Müşkil nasların hepsinin açıklığa kavuşturulması mümkündür. Müteşabih sayılan, kıyametin ne zaman kopacağını ve alametlerini ifade eden bazı hadislerin manasını ancak Allah bilmektedir (1). İstikbale matuf bu bilgiler kelimelerin şekliyle değil, manasının tahakkukuyla ilgilidir. İşkâl daha çok kelimelerin veya kelâmlar... şeklinden dolayı vücuda gelen mana kapalılığıdır.

### **B- Müşkil Hadislerin Değerlendirilmesi:**

Hadislerin mevzu olmalarının alametlerini sayarken lafızların gayri fasih, manaların bozuk olmasını da bir alamet olarak izah etmiştik.

Lafızların gayri fasih olması, hadislerin mevzu olmaları için bir alamet sayılırsa da kesin olarak mevzu olduklarını göstermez. Zira bu gayri-fasih lafızları manen rivayetin caiz olduğu zamandaki lafızlar olabilir. Ancak mananın bozuk olmasının affedilecek bir tarafı yoktur. İbn Hacer kendisinde rekâbet bulunan bir haberin Rasulullah'a ait olduğunu iddia eden kimsenin yalancı olduğunu söylemiştir (2).

Hadislerin çeşitli noksanlıklarının yanında sahih olup olmadıklarını ifade ederken aceleci hükümlerden kaçınılmalıdır. Ayrıca hadisin za'fi ve mevzuluğu yerine, teknik ifadesiyle işkâli söz konusu etmek (3) ihtiyata daha münasıptir.

### **B- İşkâlin Sebepleri ve Çözüm Yolları**

Bilindiği üzere İslâmi naslar Arapçadır. Onların doğru ve iyi bir şekilde anlaşılmaları Arapçanın bütün hususiyetleriyle ve tam olarak bilinmesine, ibarelerinin inceliklerinin iyice kavranılmasına bağlıdır. Nasıl ki, âyetlerin manaları açık ve maksatları belli (muhkem), veya kapalı, maksat-

(1) M. Accac el-Hatip a.g.e. s. 244

(2) M. Accac el Malik a.g.e. s. 242

(3) Aydınlı Abdullah Hadislerin Değerlendirilmeleri. Diyanet Dergisi sayı Ayrı Basım.

ları ihtimallı (mütesâbih) ise, aynı şekilde hadislerinde, açık ve kapalı manalı olanları vardır. Bu durum, arabın hitap tarzında ve beyân işinde bulunmaktadır.

Diğer taraftan Kur'an'ın beyan, hadislerin mübeyyin gibi vasıflara sahip olmaları mezkûr durumla tezat teşkil etmez. Zira Kur'an'ın beyân (açıklama) vasfı, her şeyin bir hükmünün veya onunla ilgili bir malûmatın, isterse mücmel (kapalı, özet) olsun kendisinde bulunması demektir. Sünnetin mübeyyin vasfı demek, Kur'an'ı açıklaması, Kur'an'ın Küllî kaidelerinin ifade ettiği manaları tekid ve tafsil etmesi demektir. Bazı sebeplerle ortaya çıkan kapalı manalı hadisler hariç, çoğunluğu açıktır.

Yukarıda zikredilen istisnâi kapalılık sebepleri başlıca şunlardır. Bazı kelimelerin vaz'ı itibariyle müşterek, zıt ve müphem manalı olmaları, istimleri sırasında ince edebi hususiyetlere (mecaz, kinaye, teşbih gibi) sahip bulunmalarındır.

Ayrıca Allah'ın, mahlukatla ilgili fiil ve sıfatları anlatılırken Allah'ın sıfatları insan sıfatı gibi tasvir edilmiştir. Bu tasvirlerden dolayı Allâh'a cisim sıfatını nisbet edenler olmuştur. Aslında bu sıfatlardaki teşbihi izâle eden karineler ve emareler islamın, ilk yıllarında yazıya geçirilmemişti. el-Müşebbih'e gibi bazı fırak-i Dâlle bunları bir araya toplayıp yanlış mana ile değerlendirmişlerdir. Bu durum da izale edilmesi gereken bir işkâli meydana getirmiştir.

Arapçada kelimelerin az kullanılması, bazen İslâmi hakikatları ifade etmekte yeterli olmamaları da bir işkal sebebidir.

İlerde işkalin çözümü mevzu edilirken sebepleri de mevzu edilecektir.

İşkalin çözümü, başlıca, Tefsir "Tevil Eshab-i Vurud", Kelimelerin kök manalarına bakıp cümlelerin siyak ve sibakına uygun düşeni tercih etmek ve Teşbihli kelimelere Allah'ın zatına uygun olacak tarzda mana vermekle gerçekleşir. Ayrıca Arapçanın hususiyetlerini ortaya koyan kaidelerini de gözönünde tutmakla da müşkilat giderilir.

1, Bak İbn Furek Müskilü'l, Hadis 40-44 Beyrut 1985  
2- Ebu Zehra a.g.e. s.80-82

Gayb haberlerinin bilhassa istikbale ait olanlarının izahını zamanımızın gelişmiş tekniğinin mahsullarından istifade ederek yapmak mümkün olduğu takdirde bu yola da başvurmalıdır.

el-Kardavi, hadislerin iyi anlaşılması için, bir araya toplanmalarını, Kur'an'ın ışığında manalandırılmalarını, Vurud sebeplerinin gözönünde tutulmasını, edebi yönlerine bakılmasını, lüzumlu saymaktadır (1).

1- Kalam ilminde diğerlerine nisbetle kendileriyle istidlal edilen hadislerin sayısı azdır. Yaptığımız bir çalışmanın sonunda gerek aslı ve gerekse fer'i inançlarda ilgili hadislerin sayısının yüz civarında olduğunu gördük. Hatta bunların da çoğu haber-i sıfatlarla ilgilidir (2) Kalam ilminde daha çok kati deliller istimal edildiğinden hadislere az kere yer verilmiştir. Bunların arasında müteşabih manalı olanların ekseriyeti teşkil ettiğini görmekteyiz.

Bu tür hadisler başlıca üç kısma ayrılır:

a) Allah'a insan şekli ve uzvu nisbet eden hadisler:

İlgili hadislerde yer alan teşbihli kelimeler şunlardır. El, avuç, sağ el, parmak, göz, kulak, ayak, bacak... isimleri ve görme, bakma, tokalaşma şeklinde kullanılan kelimeleri.

b) İnsanın hal ve hareketlerinin Allah'a nisbeti:

Bu nisbeti yapan bazı kelime ve terkipler şunlardır: Gülme, hasta olma, yeme, içme, bir mekanda bulunma, sevinme, hayret etme, beğenme, nefes alma, inme, gelme, perdelenme, yüz yüze olma vs gibi kelimelerdir.

c) Allâh'a Mekan, zaman ve Kalam'ın Nisbet Edilmesi:

Bunlardan hadislerde yer alan bazı terkipler şunlardır: Başbaşa kalması bir tarafını bir yere koyması, bir yanını göstermesi, kıble tarafında bulunduğunu bildirmesi, ben zamanım demesi, arşa sahib olduğunu bildir-

(1) el-Kadavi Sünnetin Anlaşılmasında Yöntem s. 104-199

(2) Bayraktar İbrahim Edebi ve İlmi Açından Hadis-i Nebevi İzmir 1993

mesi, Kelâmın kendisinden sudur etmesi, nur ve zulmetle perdelendiğini bildirmesi, vs. (1).

Buraya kadar zikredilen kelime ve terkipler hakkında İslâm ümmetinin görüşü başlıca dördtür. Kısaca izah edelim:

a) Hadislerin Zahiri Manasını Alanlar:

Bu görüşün sahibleri mezkûr teşbihli hadislerin ifade ettiği beşeri hususiyetlerin Allah'a nisbetini caiz görmüşler ve Allah'ı insan şeklinde tasavvur etmişlerdir. Gulatı Şia gibi (2).

b) Mezkûr Hadisleri Tevil Etmeksizin Kabul Edenler:

Bunlar Allah'ı insana benzetmezler, ancak beşer hususiyetinin Allah'a nisbetini ifade eden hadisleri tevil de etmeden kabul ederler Selef uleması gibi (3).

c) Mezkûr Hadisleri Tevil Edenler:

Ehl-i Sünnet'in İbn Fûrek (ö. 405) 'le başlayan Halef ulemâsı, Ehl-i bid'at'ın yanlış tevil ve tefsirini önlemek için Allah'ı insana benzeten hadisleri arabin günlük konuşmalarından istifade ederek tevil etmişlerdir (4).

el Gazzâlî, bu tür hadislerin müşkil manalı olduğunu, ulemanın ilimde derinleşmeleri ve imtihan olmaları için varid olduklarını, zikreder ve Allâh'ın haber-i sıfatlarını mevzu eden bu hadisler daha açık olarak zikredilseydi sualine, yine de tam manasıyla açıklık kazanamazlardı der (5).

Fıkıh İlmi:

Fıkıh İlminde İstimâl edilen hadislerin arasında da müşkil hadisler varsa da sayıları oldukça azdır. Biz o konuda Edebi ve İlmi Açıdan Hadis-i Nebevi adlı eserimizde bu konuda tafsilatlı bilgi verdik.

(1) Bak İbn Furek Müşkilü'l-Hadis ve Beyanuh Beyrut 1985

(2) Koçyiğit Talat a.g.e.s. 133-141

(3) Topaloğlu Bekir, Kelam ilmi s. 113-114 İst. 1985

(4) İbn Fûrek a.g.e. s. 94-111

(5) el-Gazzâlî İnançta Esas Ölçüler (trc. S. Uludağ), s. 104 İst. 1987

## D- Çeşitli İlimlerle İlgili Müşkil Hadisler:

### 1- Tıbb-i Nebevi İle İlgili Hadisler:

Ulemânın Tıbb-i Nebevi ile ilgili hadisler hakkındaki görüşlerini kısaca zikretmek istiyoruz.

İbn Haldun (ö. 808/1605)'a göre, bağlayıcı değildir. Buldukları zamanın adetlerini yansıtırlar (2)(1).

İbn Kayyim (ö. 751/1350). tıbb-i Nebevi ile ilgili haberler kâmil aklın ve Nübüvvet nuru'nun mahsuludur, der (3). (2)

ed- Dehlevi (ö. ), Dinin tebliği gereken emir ve nehiyelerinden olmayıp tecrübenin mahsulüdür. Hz. Peygamber tecrübesinde yanılabilir, demiştir (4). (3)

Yusuf el-Kardâvî, tıbb-i Nebevî , asır, örf ve adete göre değişebilecek tâli derecede olan tıbb-i tavsiyelerdir, görüşünü müdâfaa eder (5)(4)

Mısırlı el-Gazzâli de, bu tür hadislerin ilmen yanlışlığı ortaya çıkıncaya kadar, sahihliklerinin kabul etmek lazımdır. Tevil ile izahları mümkünse tevil etmek gerekir. (5)

Klasik şârihler, tıbbi Nebevî ile ilgili olup sahih hadis mecmualarında yer alan hadislerin sahih olduğu kanaatını muhafaza etmişler, izahları için teville baş vurmaktan çekinmemişlerdir (6).

### a) Misvak Kullanmakla İlgili Hadisler:

Günün her saatinde misvak kullanmamızı isteyen hadis-i şerifler vardır. Misvakın dini önemi yanında ağız sıhhati bakımından da önemli bir yeri mevcuttur. İği temin etmesi ile birlikte onun maddesi (hamuru) de incelenmelidir. Nitekim, 1986 yılında İstanbul Uluslararası İslam Ülkeleri

(1) İbn Haldun Mukaddime, s. 496, Mektebetü'l-Müsennâ Ofset Bağdat t.siz.

(2) İbn Kayyim, Zâdu'l-Maâd III, 77 Mısır 1977

(3) ed-Dehlevi Hucetullahi'l-Baliğa, I, 125 Beyrut t. siz.

(4) Yusuf el-Kardavi, Sünneti Anlama Yöntemi, s. 154

(5) Mahmud el-Gazzali, Nakdu'l-Metin, adlı Makale, Bak Seyyideti s. 49 LONDON 1990

(6) el-Aynî Umdetü'l- Kârî, XVI, 236-237 Beyrut t.siz

2. Diş hekimleri Konferansı'nda Kanadalı bir profesör tebliğini sunarken "Ne mutlu sizlere ki, sizin dininiz ve peygamberiniz sizi misvak kullanma konusunda bir bakıma zorunlu kılmış, böylece ağız hijyeni ve dental profilaksiye gereken önem verilmiş, ne yazık ki bizim dinimizde böyle bir şey söz konusu değildir." demiştir. Aynı Konferansa misvakın maddi usaresi hakkında tebliğ sunna Prof. M. Gülyurt onun dalının analizini yaptığını, elde edilen ekstre içinde bir çok faydalı maddenin, vitaminlerin bulunduğunu ortaya koymuştur (soruşturmaya cevap yazısı s.3) Daha sonra fırçalarla mukayese yapmış (cevap yazısı s. 4-5) batılıların mukayeselerine yer vermiş (cevap yazısı 6-8) ve kendi görüşünü bilimsel verilerin ışığı altında belirtmiştir. (1)

H.H. Erdem Abdest Almanın Diş ve Göz Sağlığı Bakımlarından Önemi adlı eserinde de mezkur misvak kullanmanın faydalarından söz etmiştir (2).

#### b) Bazı Gıdalarla İlgili Hadisler

"Kim her gün sabahleyin 7 Acve hurmasını yerse o gün ona ne zehir, ne sihir zarar verir(el-Buhari et-Tıb, 52) Acve (alacalı) hurmasının bazı hastalıklara iyi geldiği ve bazı tabiblerin bunu denediğine ait yazıların varlığından söz edilmektedir (4).

el-Buhari'nin es-sahih'inin Tıb kitabında yer alan, 1- Bal şerbeti, 2- Kan aldırma, 3- Dağlama, 4- Deve Sütü, 5- Çörek Otu, 6- Bal-Nişasta (telbine) , 7- Ud el-Hindi'nin usaresi, 8- Göz için Kem'e mantarının suyu, 9- Soğuk su gibi maddeler temizdir ve kullanmak mübahtır. Bu sebeple bunlarla tedavi olmada bir sakına yoktur. Ancak bunlardan mesela ödül-Hindi'nini 7 çeşit hastalığa, çörek otunun ölümden başka her şeye şifa olması sözleri müşkildir. Bu sözler hakikaten böyle midir? Yoksa ekseriyeti mi veya başka bir manayı mı ifade ediyor şeklinde sorular akla gelmektedir.

Bilhassa çörekotu hakkındaki hadisin sonundaki "ölümünden başka

(1) Muzaffer Gülyurt, Atatürk Üni. Diş Hekimliği, Erzurum Misvakın Kimyevi tahlili ile ilgili yayınlanmamış makale.

(2) Erdem, H. Hüsnü, Abdest Almanın Diş ve Göz Sağlığı Bakımlarından Önemi Diyanet Yayınları Ark. 1991

(3) el-Buhari Tı. 52 Müslim esribe, h. no: 15

(4) Sıba'i, Es-Sünne ve mekanetuha s. 282-285 Beyrut 1978



herşeye şifadır" sözünü el-Muvaffık el-Bağdadi, ilaçların en büyüğü ve menfaati çok olandır tarzında tevil etmiştir. el-Hattabi de, bazı ilaçların umum olan ifadelerinden hususi manalar alınır. Zira ilaç kullanma hususunda bütün mizaçlara uygun düşen kuvvetleri kendinde toplamış bir bitki yoktur demiş ve mesela çörek otu, kuru ve sıcak olduğu için rutubetten doğan her hastalığa şifa olur, görüşünü zikretmiştir. Eski tıp anlayışında insan bedeninde rutubet (yaşlık), hararet (sıcaklık), yubuset (kuruluk) burudet (soğukluk) şeklinde dört hususiyetin var olduğu kabul edilirdi.

el-Kirmanı, çörek otunun her şeye şifa olması, yerine göre başka bir ilaçla terki edildiği zaman geçerli olur, demiştir. Ebu Bekr İbnu'l-Arabi, bal ve çörek otu bütün hastalıkların değil de çoğuna şifadır demektir şeklinde izah etmiştir.

İbn Ebi Hamzâ, biz tabibleri tasdik ediyoruz. Halbuki onların ilimleri çok kere tecrübeye dayanır. Tecrübe de galib-i zandır demiştir. Devamda, çörek otunun umum olan, şifalığını, hususlaştırmak isteyen bazı tabibler için, onların zannı galibe dayanan sözlerine değil, "Heva"den konuşmayan Peygamberin sözünün umumluğuna itibar etmek lazımdır. şeklindeki kanaatini belirterek cevap vermiştir (1).

Zamanımızda bitkisel ilaçlarla ve tıbbi Nebevi'de tavsiye edilen tedavi maddeleriyle ilgilenenlerin var olduğu bilinmektedir.

Amerika'da yapılan bazı deneyler ve tahliller sonucunda çörek otunun ümmün sistemi kuvvetlendirdiği anlaşılmıştır. Bu sistemde bütün bedeninin tamirini üstlendiği için çörek otunun az veya çok hastalığa faydalı şifalı olduğu anlaşılmış olmaktadır (2).

Hadis mecmualarının çeşitli kitaplarında çok kere Kitabut-Tıb'larda yer alan "Uranililerin (3), Hz. Peygamberin tavsiyesiyle develerini sütlerini ve idrarlarını içerek iyi olmaları hakkında ihtilaf edilmiştir. Şafiiler idrar pis ise de tedavi için kullanılır derken Hanefilerden İmam

(1) Bedruddin el-Ayni a.g.e., XVI, 236-237

(2) Ahmet el-Kadı, İlaç Yerine Çörek Otu (çev. Dr. Yunus Kaan Turuvalı s. 8-9 Zafer Dergisi Ekim 1989

(3) el-Ayni a.g.e. XXXI, 234-235

Azam pis şeylerde şifa yoktur. Bu hususi bir olaydır (1) demiştir.

Nureddin İtr diyor ki: Develerin süt ve bevelinin istiska (su toplama) hastalığı için faydalı olacağı açıktır ve ilmen kolaylıkla isbat edilir (2).

## 2. Çeşitli Tabiat Olaylarıyla İlgili Müşkil Hadisler

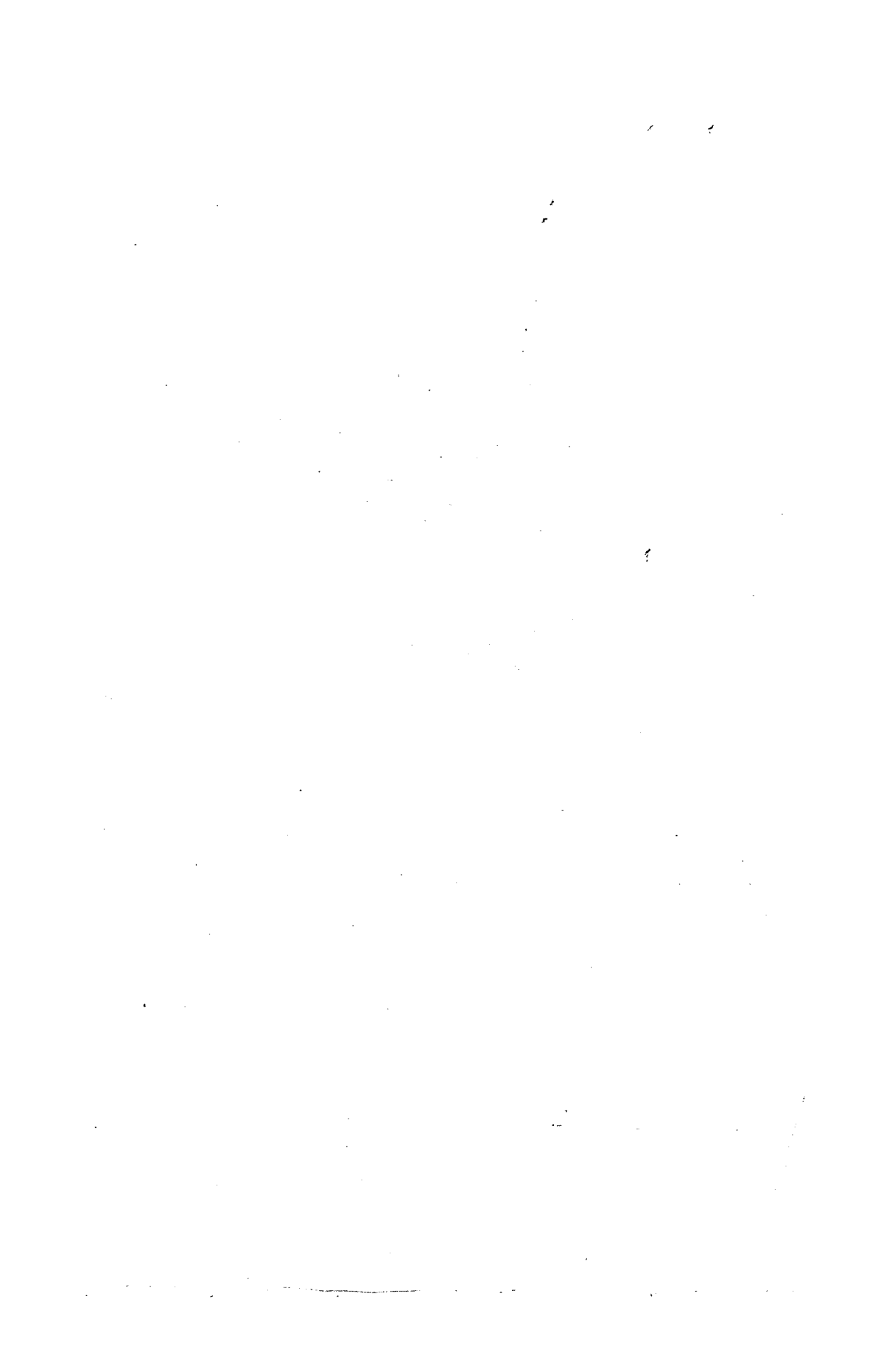
### a) Güneşin Secdesi:

Bir hadisi şerifte "... Güneş battıktan sonra arşın altında secdeye varmıştır...." buyrulur. (el- Buhari, Bedu'l-halk IV 75) hadisi müşkil sayanlar çıkmıştır (3). Halbuki hadiste teşbih vardır. Zira güneşin doğuşu namaz kılanın oturmasına, öğle vaktindeki yükselişi namaz kılanın kıyamına, ikindi sırasında kavuşmak (4) için alçalışı namaz kılanın rükuuna, batması namaz kılanın secdesine benzetilmiştir (5)

Aslında varlıkların secdesi demek, yaratıldıkları gaye için hareket etmeleri demektir. Her varlığın hizmeti ne şekilde ise secdesi öyledir.

Müşkil hadislerin çeşitleri ile ilgili daha bazı hadisler vardır, misal kabilinden bu kadarla yetindik.

- (1) Karaman Hayrettin İslam'ın Isığında Günün Meseleleri s. 204 Makale adı İslam Hukukunda Zaruret Hali İst. 1978
- (2) Bak. Nurettin İtr. es-Sünnetü'l Mutahhara s. 79
- (3) Mauri Ce Bucaille, Kitabı Mukaddes ve Kur'an (trc. Suat Yıldırım)
- (4) Miras Kamil Tecrid-i Sarih Tercümesi, IX 13
- (5) Elmalılı HY a.g.e. V. s. 339



## SONUÇ

Yapılan bu çalışma ile "METİN TENKİDİ" dediğimiz hadisleri, Kur'an, sahih sünnet, icmâ, kıyas ve diğer tâli delillerle karşılaştırma, Akıl ve onun grubunda mülâhaza edilen ilmin sebepleriyle değerlendirme, sahih ve sakimlarını ayırma işinin ancak bir çok şart ve izahlar muvacehesinde yapılabileceği ortaya konmuştur.

Bu arada Metin Tenkidi'nin her yerde ve her hâlükarda geçerli olmadığını Dini naslar ve akli delillere, prensiplere zıt olmayan bazı mevzu hadisler SENED TENKİDİ'nin ayıklama ameliyesiyle ancak ayırılmış olabileceklerinden sened tenkidinin önemini koruduğunu anlamış olmaktadır. Bu nedenle usûl kitaplarımızda öğrencilerimize her iki ayıklama ameliyesi öğretilmeli ve ölçüleri daha da netleştirilerek anlatılmalıdır. İlmî çalışmalarda da bu ölçülerden istifade etmeğe bir engel yoktur.

Çalışmamızın ikinci kısmını Müşkil Hadisler başlığı altında işlerken birinci kısmı tamamlamayı hedef aldık. Zira Müşkil hadisler ayırma işinde en önemli problemi oluşturmaktadır. İşkâlin çözümü tenkid işinin büyük bir ekseriyetle halledilmesi demektir.

İslâmın ikinci derecede kaynağı olan hadislerin daha iyi anlaşılması için zamanımızda da bir çok ilmî çalışmanın yapılması lazımdır. Bu çalışmaları başlıca iki grupta toplayabiliriz. Bunların birincisi hadislerin bir araya cemedilmesi, ve tenkid muvâcehesinde ayırılmasıdır. İkinci de kendilerinden hüküm alınması için yapılması gerekli çalışmalar, teşkil etmektedir.

Geçmişte hadisleri bir araya toplamak için Zevâid çalışmaları yapılmıştı. Zamanımızda da Bilgisayarlardan istifade edilmelidir.

Bir araya toplanan hadislerin sayısı kesin olarak tesbit edilmeli, sahih, hasen mecmuaları ayrı, zayıflar ayrı olarak tasnif edilmeli veya bir araya getirilse dahi belirtilmelidir. Mevzu hadisler de bir araya cemedilmelidir. Bunlardan istifade edebilmek için yapılan fihristlerle, concordance birleştirilmelidir.

İkinci gurub çalışma olarak hadislerden hüküm istinbat ederken, müşkil hadislerin çözümünde mevzu ettiğimiz izah yollarına baş vurmaya ihmal etmemelidir. Böylece hadislerin mevzuunu alakadar eden diğer müsbet ilimlerden de istifade edilmiş olur. Yazılacak eserler için et-TAC veya daha başkaları örnek alınabilir.

Bu çalışmalar belli bir plan dahilinde ve İlahiyatlar arasında kurulan irtibatlar muvacehesinde yapılmalıdır.